

De voedselcommissaris

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven van
de nieuwste boeken van Ambo|Anthos *uitgevers* via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

Kees Tukker

De voedselcommissaris

Het gevaarlijke dubbelspel tijdens de oorlog
van topambtenaar Jan Groen Tukker

Ambo|Anthos
Amsterdam

Deze uitgave kwam tot stand door bemiddeling van Sebes & Bisseling Literair Agentschap te Amsterdam en een financiële bijdrage van het Airborne Museum 'Hartenstein'.

BESCHERMING PRIVACY

Voor dit boek zijn persoonsdossiers geraadpleegd uit het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging. Ter bescherming van de privacy heeft dit archief regels opgesteld. Personen in deze dossiers moeten op het moment van publicatie minstens honderd jaar geleden zijn geboren om met naam en toenaam genoemd te mogen worden. Hiermee is in dit boek rekening gehouden.

ISBN 978 90 263 3765 9

© 2018 Kees Tukker

Omslagontwerp Nico Richter

Omslagillustratie © privécollectie Kees Tukker

Foto auteur © Ruud Pos

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

‘The past is never dead. It’s not even past.’

– William Faulkner, uit *Requiem for a Nun*, 1951

Opgedragen aan Elke, Jillis, Tom en Alexandra

Inhoud

Voorwoord 11

I

- 1 Raadsel 15
- 2 Aanklachten 27

II

- 1 Rivierenland 39
- 2 Spelderholt 51
- 3 Berlijn 65
- 4 De Gave Gulden 72
- 5 Arnhem 88

III

- 1 Anjers 111
- 2 Masker 121
- 3 Bloedbron 142
- 4 Hond 151
- 5 Verjaagd 166
- 6 Staking 183

7 Chaos 193

8 Brug 212

IV

1 Nadere verklaringen 237

2 Pleidooi 251

3 Nieuw begin 263

Naschrift 273

Naoorlogse biografieën 277

Bronnen 281

Register 291

Voorwoord

door Ad van Liempt

De oorlog is straks vijfenzeventig jaar voorbij. Met de duidelijke gevallen zijn we langzamerhand wel klaar, de helden, de schurken. Daarna kwam het grijs voorbij, dat al snel werd ingevuld voor 'veelkleurig'. En dan komen we nu bij de ingewikkeldste categorieën: bestuurders die goed werk deden maar ook vuile handen maakten; of mensen over wie het oordeel begon te schuiven, vaak met de tijdgeest mee. In een aantal Nederlandse gemeenten woedt dezer dagen een verbitterde woordenstrijd over de burgemeester-in-oorlogstijd. Hij heeft mensen gered, maar wel bordjes **VERBODEN VOOR JODEN** laten ophangen. Of: hij saboteerde Duitse maatregelen, maar gaf wel leiding aan de lokale Winterhulpactie. Mag zijn beeltenis nog wel in het stadhuis hangen?

U hebt nu een boek in handen over de man die in de oorlog voedselcommissaris van Gelderland was. Hij zorgde ervoor dat de voedselvoorraden die aan de bezetter moesten worden gemeld, steevast kleiner opgegeven werden dan ze werkelijk waren. En hij onttrok grote hoeveelheden voedsel aan het zicht van de autoriteiten om ze te bestemmen voor onderduikers en politieke gevangenen. Daar stond tegenover dat hij eieren

leverde aan rijkscommissaris Seyss-Inquart, die in Apeldoorn was komen wonen. En dat hij een Duitse controleambtenaar aan een Ierse setter hielp. In ruil voor een soepele beoordeling van de cijfers.

Het gaat om ir. Jan Groen Tukker. De kleinzoon van diens broer, Kees Tukker, heeft het verhaal grondig uitgezocht en met gevoel voor nuance opgeschreven. Na de oorlog werd 'oom Groen' vrijwel direct 'gestaakt' – zeg maar: geschorst. Een zuiveringscommissie moest uitmaken of zijn handelen door de beugel kon, en wat daar voor consequenties aan verbonden moesten worden. De oorlog ging nog even door voor Tukker. En voor heel veel anderen.

Opmerkelijk is dat Tukkers pad op enig moment dat van Loes van Overeem kruist, een zuster van het Rode Kruis. Zij verwierf de eretitel 'De witte engel' bij de gevangenen van Kamp Amersfoort, die ze met voedselpakketten door die helse tijd in dat kamp heen hielp. Tukker zorgde voor het voedsel, Van Overeem mocht het bij de gevangenen bezorgen. Daarvoor had ze toestemming gekregen van topnazi Wilhelm Harster, met wie ze weleens een vorkje prikte. Dat kwam haar op beschuldigen van collaboratie te staan. Haar reputatie werd pas gezuiverd toen ze al lang overleden was.

Jan Groen Tukker. Loes van Overeem. En ongetwijfeld nog veel meer doeners uit de bezettingstijd. Om anderen te helpen maakten ze vuile handen, en ook vijanden, die zich nog heel lang lieten horen.

Na vijfenzeventig jaar liggen wat Jan Groen Tukker betreft nu de feiten op tafel, nauwgezet verzameld door de kleinzoon van zijn broer. Goed dat die er zoveel energie in gestopt heeft. Het heeft een meeslepend boek opgeleverd.

I

Raadsel

‘Oom Groen is dood. Hij is aan tafel in elkaar gezakt.’

Om boven de pruttelende tweetaktmotor uit te komen sprak mijn zus met stemverheffing. Nee, ik hoefde niet naar huis te komen. Ze moest het me alleen even zeggen. En daar ging ze weer. Boven het plein verwaaiden de blauwe dampen achter haar kleine bromfiets. Ik keek haar met een paar van mijn vrienden na. We waren een oud noodschooltje aan het opknappen en hadden even pauze. Het was koud die zaterdag 10 april 1971. De school moest onze jeugdsoos worden, de eerste buitenkerkelijke jongerenclub van het dorp. We waren allemaal lid van het jongerenbestuur, ook al was geen van ons nog achttien. We namen een trek van onze sigaret en bliezen de rook weg.

‘Is dat de Jan Groen Tukker van De Gave Gulden?’ vroeg een van mijn vrienden. ‘Die villa in Slingeland?’

Ik knikte. ‘Mijn oudoom. Hij is een broer van mijn grootvader.’

De rouwkaart viel in de brievenbus toen de crematie al geweest was. De uitvaart had in de grootst mogelijke soberheid plaatsgevonden, net als zes jaar eerder de crematie van zijn vrouw Leida. Geen toespraken, geen bloemen.

In het dorp noemde iedereen hem Groen, Groen Tuk om precies te zijn. Het was de makkelijkste manier om hem te onderscheiden van zijn neef Groen Kooij, die in werkelijkheid Jan Groen Kooijman heette. Ze waren naar dezelfde grootvader vernoemd.

Als we bij oom Groen en tante Leida op bezoek kwamen, roetsjten mijn zus en ik over de oosterse kelims op het parket de woonkamer in, naar het hoge, brede raam. Daar keek De Gave Gulden uit op het veenriviertje de Giessen dat in het westen op de Merwede uitkwam. Aan de overkant verplaatsten de zwartbonte koeien zich met de traagheid van de wijzers van een klok: als je naar ze keek stonden ze stil, keek je even niet dan stonden ze ineens ergens anders. Op de brede groenmarmere vensterbank stond, half verscholen tussen de kamerplanten, een bleek beeldje van een jongenshoofd. Het had holle ogen die me overal in de kamer leken te volgen. Ik kende geen huizen waar beelden van mensen stonden, behalve dit ene. Nergens in ons zwaar protestantse boerendorp was een beeldhouwwerk te vinden, niet in de tuinen, niet op het kerkhof en niet in de vijftiende-eeuwse kerk. Moeder had me eens verteld dat Groen en Leida er alles aan gedaan hadden om kinderen te krijgen. Ze dacht dat het nooit was gelukt omdat Leida zoveel ouder was dan hij. Dat was volgens haar zijn grootste verdriet. Daarom ging ik er zonder meer van uit dat het beeldje van het jongetje met de holle ogen iets met hun kinderloosheid te maken had.

Groen en Leida verschilden niet alleen door dit beeldje en hun huis van ieder ander in het dorp; alles was anders aan hen. In een tijd dat alleen de dokter en de dierenarts een auto hadden, reden zij in een Mercedes met privéchauffeur. Ze kweekten asperges en tomaten in hun tuin, hielden bijenvolken voor

hun honing en hadden witte zwanen voor de sier. Als oom Groen schoffelde, trok hij rubberen overschoenen aan en droeg hij een stofjas over zijn driedelig pak. De vlinderdas onder zijn kin bleef er parmantig uitspringen. Ik heb hem nooit zonder gezien. Het verschil tussen hem en een willekeurige dorpsgeenoot kon nauwelijks groter zijn. Daar kwam bij dat hij aan de noordzijde van het huis zijn eigen modelboerderijtje had. Het werd draaiende gehouden door een in het zwart geklede zetboer en zijn eveneens louter zwarte jurken dragende vrouw. Hoe had oom Groen dit voor elkaar gekregen? Een auto met chauffeur, een villa met schitterende tuinen en ook nog uitzicht op zijn eigen boerderijtje waar een ander voor zorgde?

‘Hij had altijd een hoge functie,’ was het antwoord dat ik van de familie kreeg als ik ernaar vroeg. ‘Ook in de oorlog, toen hij voedselcommissaris was. Ze woonden toen bij Apeldoorn in een kasteeltje.’ Eenmaal had moeder zich laten ontvallen dat hij na de bevrijding gevangen had gezeten, maar later ontkende ze dat weer. Nee hoor, daar wist ze niks van, en ja, er was iets met hem in de oorlog. Maar wat, daarover bleef het stil. Naarmate ik ouder werd raakte mijn nieuwsgierigheid over hem op de achtergrond om ten slotte volledig te verdwijnen.

Tot het vele jaren later terugkeerde.

Ik had het dorp toen al lang verruild voor de journalistieke redacties van Hilversum, en reed met de eerste naoorlogse minister van Landbouw, Sicco Mansholt, naar de boerderij van zijn jeugd. Daar, in de uitgestrekte Groninger polders bij de Lauwerszee, zouden we een deel opnemen van een radiodocumentaire die ik over hem maakte. Van de restverschijnselen van een hersenbloeding, waarvoor hij zich aan de telefoon had verontschuldigd, was nauwelijks iets te merken. Alleen in de stiltes die af en toe tussen ons in bleven hangen wekte

hij de indruk kwetsbaar te zijn. Aanvankelijk doorbrak hij ze met stoere verhalen: een geheime missie in Chili waarbij hij, inmiddels al met pensioen, midden in de nacht over een muur met prikkeldraad was geklommen in opdracht van de Socialistische Internationale; de handdruk die hij Henry Kissinger stelselmatig weigerde na de coup tegen de Chileense president Allende. Maar dit soort verhalen maakten hem niet groter, integendeel. Hij was ook ex-voorzitter van de Europese Commissie en de grondlegger van het naoorlogse Europese landbouwbeleid. Omdat ik dit wist, en om het gesprek weer op gang te krijgen, stelde ik hem de vraag: ‘Heeft u Jan Groen Tukker gekend?’ Het was eruit voordat ik er erg in had.

Mansholt keek strak voor zich uit, langs de heen en weer zwiepende ruitenwissers.

‘Ingenieur Tukker,’ vulde ik aan. ‘Hij was mijn oudoom.’

Het duurde even voordat hij antwoord gaf. ‘Jazeker. Tukker, de man van Pluimvee en Eieren. Een goed ambtenaar.’

De regen kletterde tegen de voorruit en de wind floot zachtjes langs de portieren. ‘In mijn familie wordt beweerd dat er in de oorlog iets met hem speelde. Weet u daarvan?’

Mansholt draaide zijn hoofd weg en met zijn blik gericht op de berm zei hij: ‘Nee, daar is mij niets van bekend.’

Weer bleef het stil.

Na deze ongemakkelijke ontmoeting in 1990 liet Groen me niet meer los. Ik tikte geregeld zijn naam in bij internetzoekprogramma’s, archieven en bibliotheekcatalogi. Elke hit stimuleerde mijn nieuwsgierigheid, die zich uitbreidde naar speurtochten in boekhandels en antiquariaten. Zo vond ik in een ramsjboekhandel op een dag een boek met de titel *Tussen ons volk en de honger*. Het was een dissertatie van Gerard Trie-

nekens over de Nederlandse voedselvoorziening in de Tweede Wereldoorlog. In de index vond ik de naam van mijn oom terug. Hij werd op zeven pagina's aangehaald. Door wat er op die pagina's stond kreeg ik voor het eerst een beeld van zijn werk in de oorlog en de jaren die eraan waren voorafgegaan, iets waar de familie mij vrijwel niets over had verteld.

Het bleek dat Groen al in de jaren dertig voorzitter was van een pluimvee-organisatie die namens de regering de crisismaatregelen in deze sector doorvoerde. Deze Pluimvee-centrale was gevestigd op landgoed Spelderholt in Beekbergen, waar Groen en Leida in het kasteelachtige hoofdhuis woonden. Groen was directeur van dit onderzoeksinstituut voor de pluimveeteelt. Als regeringscommissaris was hij in de crisisjaren, zo bleek uit deze studie, lid van alle mogelijke ministeriële adviesorganen op het gebied van landbouw en economie. Vanaf 1937 raakte hij betrokken bij de oorlogsvoorbereidingen van de voedselvoorziening. De internationale spanningen in Europa namen zo toe dat een select groepje ambtenaren plannen begon te maken om de voedselvoorziening veilig te stellen. Bij het opstellen van deze plannen was uiteraard niet bekend óf het opnieuw oorlog zou worden; evenmin of Nederland in dat geval neutraal zou blijven of juist bij zo'n oorlog betrokken zou raken. Men wist alleen dat onder zulke omstandigheden Nederland langdurig voor zichzelf moest kunnen zorgen. Toen het een paar jaar later daadwerkelijk oorlog werd en Nederland mobiliseerde, kreeg Groen onverwacht een deel van de uitvoering toegeschoven: hij werd naast zijn andere werk voedselcommissaris van Gelderland. In die functie moesten hij en zijn collega's in de andere provincies ervoor zorgen dat Nederland zonder graanimporten toch genoeg te eten had. Zeven maanden na de mobilisatie vielen de Duitsers ons land binnen en

vertrokken de regering en de koningin naar Engeland. Toen stonden de voedselcommissarissen tussen bezetter en bevolking in.

Ik dook er dieper in en nam contact op met het NIOD om te achterhalen of er een zuiveringsdossier over hem was opgesteld. De naam van ir. Jan Groen Tukker was daar niet bekend, maar, zo waarschuwde men mij per brief, dit betekende niet dat er geen zuiveringsdossier over hem was. Ook bestond nog steeds de kans dat hij als collaborateur van de Duitsers was aangeklaagd. Om dat te weten te komen moest ik mij tot het ministerie van Justitie wenden, waar het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging toen zat. Ik schreef een brief met de vraag of er een dossier over mijn oudoom bewaard werd, en zo ja, of ik het mocht inzien. Op een warme zomerdag viel het antwoord op mijn Amsterdamse deurmat: er was een dossier en ik mocht het inzien als ik bereid was een geheimhoudingsverklaring te ondertekenen.

In een duister kamertje met een onbereikbaar bovenlicht lag een paar weken later een bruin verkleurde foliemap voor me klaar. De dienstdoende ambtenaar benadrukte dat ik niets uit de map mocht fotograferen, meenemen of kopiëren. Alleen overschrijven was toegestaan. Die middag zou hij mij vanachter de glaswand tussen onze werkplekken onafgebroken in de gaten houden.

Over de map was met rood krijt een diagonale streep getrokken. In de hoek rechtsonder was met datzelfde krijt SEPOT MEI '47 gekalkt. Wat ik ook in de map zou aantreffen, kennelijk was de zaak geseponeerd. Rode streep erdoor. Maar wel geheim.

Nerveus sloeg ik de map open. De tientallen dundrukvelen lagen zo strak op elkaar dat ik wel de eerste moest zijn die